

Z DZIEJÓW SŁÓW I ICH ZNACZEŃ – *ŚWIĘTY* (CZĘŚĆ 1. OD CZASÓW NAJDAWNIEJSZYCH DO DOBY ŚREDNIOPOLSKIEJ)²

Pytania o znaczenia wyrazów danego języka stawiane są od wieków, a sformułowanie odpowiedzi na nie – niezwykle precyzyjnych i ścisłych – nie należy do najłatwiejszych zadań. Językoznawcę interesują struktura języka, jego dzieje, zasób jednostek językowych i przeobrażenia, jakim podlegały one w ciągu wieków. Wyjaśnienie symboliki czy rytualnego, mistycznego znaczenia leksemu *święty* w religiach, religioznawstwie, systemach filozoficznych, teologii biblijnej i dogmatycznej czy w tekstach literackich jest raczej domeną badaczy różnych kultur, filozofów, teologów i literaturoznawców. Jednak w momentach zadumy nad sprawami tego świata, różnorodnością wielu ludzkich poczynań refleksja o istotach, rzeczach, zjawiskach wyjątkowych, niezemskich przenosi się niezrędko na słowa, dzięki którym czynimy je faktami osobliwymi, nieprzemijalnymi, rytualnymi. Właśnie wtedy pytania o te kwestie mogą stać się pytaniami o ich nazwy, o znaczenia, za pomocą których nazywamy osoby, określamy ich cechy czy opisujemy zjawiska.

W religioznawstwie *święty* oznaczać może po prostu wszystko, czemu człowiek oddaje cześć, zwłaszcza zaś moce przejawiające się w każdej sferze życia (w hierofaniach, kratofaniach itd.; MST 1987). Wnikliwa analiza przeżycia religijnego w ramach filozofii religii wskazuje, że podstawowe doświadczenie tego, co święte, jest najpierw doświadczeniem jego braku w tym historycznym („świeckim”) świecie, albowiem ujawnia wprawdzie swój charakter w najwyższych

¹ joanna@kuc.ovh, <https://orcid.org/0000-0003-3978-9320>

² Artykuł wpisuje się w realizację projektu NPRH (konkurs I/2016, moduł Dziedzictwo narodowe, wniosek 11H 16 0083 84, wnioskodawca: Wydział Filologiczny UwB, zespół: ks. prof. dr hab. W.J. Przychyna – kierownik projektu, ks. dr hab. M. Ławreszuk, prof. UwB – koordynator projektu, abp dr hab. J. Kostiuczuk, prof. ChAT, prof. dr hab. L. Citko, dr hab. K. Czarnecka, prof. UAM, dr hab. J. Kuffel, ks. dr J. Tofiluk, prof. ChAT, ks. dr W. Misijuk, dr A. Rygorowicz-Kuźma, dr M. Kurianowicz, dr J. Charkiewicz, ks. P. Makal, ks. dr. J. Kupryjaniuk, mgr G. Makal, mgr D. Kazimierowicz). Nr projektu 0083/NPRH5/H11/84/2017.

przejawach bytu (np. w miłości i śmierci), ale natychmiast ukrywa się i przybiera tajemniczą postać. Księga Rodzaju przekonuje, że człowiek został stworzony na obraz i podobieństwo Boże (Rdz 1,27), a skoro atrybutem Bożym jest świętość, pierwszej przesłanki dotyczącej powołania człowieka do świętości można dopatrywać się w opisie stworzenia świata i człowieka. W Księdze Kapłańskiej Bóg zwraca się do swojego ludu słowami: „Bądźcie świętymi, bo ja jestem święty, Pan, Bóg wasz!” (Kpł 19,2). *Katechizm Kościoła Katolickiego* (2002) podkreśla, że świętość rozumiana jako duchowy postęp ukierunkowana jest na mistyczne zjednoczenie z Chrystusem. Sakramenty zaś to „święte misteria”.

Hebrajski rdzeń słowa święte dzieli od tego, co świeckie – świata w „pejoratywnym” sensie tego słowa. Przynależność do kategorii „święte” staje się dopiero podstawą żądania moralnej świętości. Nowy Testament zachowuje tę terminologię (Rz 1,7; 1 Kor 1,2; 1 P 1,15 i n.; 2, 9) z wyeksponowaniem zbawienia w Jezusie i różnicą, że święte nie jest już tym, co wyodrębnione ze świata, nie stanowi już wydzielonej własnej sfery – staje się problemem teologii dogmatycznej³.

Według *Encyklopedii katolickiej* (Gryglewicz, Łukaszyk, Sułowski 1989) święty to osoba odgrywająca istotną rolę w danej religii (bohater kulturowy), wskazująca drogę ku różnie rozumianemu zbawieniu i pośrednicząca w jego osiągnięciu lub będąca wzorem do naśladowania; także – czas, w którym upamiętnia się wydarzenia (historyczne lub mityczne) istotne dla wyznawców danej religii⁴, oraz język służący do przekazu – Objawienia i sprawowania kultu. W hasło *świętych kult* czytamy: „część oddawana osobom uznanym za święte, przybierająca formy modlitwy, ofiary, pielgrzymki do miejsc życia, nawiedzania grobów i udziału w misteriach”. Słowa chrześcijańskiego credo „wierzę w święty Kościół powszechny, świętych obcowanie” zawierają w zasadzie oba współczesne użycia wyrazu *święty* – jako przydawki przymiotnikowej określającej Kościół i jako zsubstantywowanego przymiotnika nazywającego postaci.

Leksem *święty* jest obecny w naszym języku od dawna⁵ w tym samym brzmieniu i postaci graficznej co dzisiaj, ale na przestrzeni dziejów języka podlegał różnym zmianom semantycznym. Niektóre z najstarszych znaczeń, tych podstawowych, są żywe także współcześnie. Spróbujmy zatem prześledzić historię zamieszczonego w tytule słowa oraz jego znaczenia w polszczyźnie, użyć w kon-

³ Chodzi o problem utrzymania właściwej granicy między Bogiem a stworzeniem, gdy przypisuje się w sposób uroczysty człowiekowi rzeczywistość i wewnętrzną jakość świętości (samoudzielanie się Boga; łaska uświęcająca).

⁴ W języku polskim w odniesieniu do czasu i języka bardziej zasadne jest mówienie o ich sakralności (*sacrum*), przez co unika się relacji do aspektu moralizatorskiego, implikowanego w pojęciu *święty* (Gryglewicz, Łukaszyk, Sułowski 1989, s. 410).

⁵ Wyraz *święty* prawdopodobnie był znany jeszcze przed przyjęciem przez Polskę chrześcijaństwa, ale jego notacje pojawiły się znacznie później – wraz z rozwojem piśmiennictwa w Polsce.

kretnych tekstach i kontekstach, jego sensu oraz definicji słownikowych – co znaczą i jak się odnoszą do podstawowej wartości semantycznej wyrazu *święty*. Artykuł został podzielony na dwie części ze względu na objętość materiału, prezentującego liczne eksplikacje wyrazu *święty* i jego kolokacje. Spójrzmy zatem najpierw na to słowo z perspektywy przeszłości polszczyzny, udokumentowano je już bowiem w dawnych tekstach staropolskich.

Słownik etymologiczny Brücknera (SEB) wywodzi przymiotnik *święty* od kościelnego ‘sanctus’ z adnotacją, że znaczenie to otrzymał „chyba przez chrześcijaństwo dopiero”, bowiem „pierwotne, jak dowodzi, awest. *spenta-*, ‘święty’ (w awest. *sp-* z *sw-*), *spanah-* ‘świętość’, *spanjah-*, ‘święty’”. W haśle na ten temat czytamy:

święto, świętość; świętosny w biblij; »do *święt*«, *świętki (zielone), święteczny, świętkować; święcica, święcić, wyświęcać* (i w kartach); *świętobliwy; święć, świętynia* (dziś nieraz *ę* miasto dawnego *q*); *świętoszek* (prasłowiańskie, rus. *swjatosza* w 12. wieku); liczne złożenia: *świętokrzyżski, świętojański, świętokupca* (o ‘symonji’), *świętokradztwo, świętopietrze* [...]; w imionach pogańskich: *Świętopelk, Świętosław, Świętowit*, najwyższy bożek w Arkonje na Rugji w 12. wieku (te imiona najpospolitsze), znaczy to samo co *jary* ‘silny’ (= *Jaropelk, Jarosław, Jarowit*, bożek najwyższy w Helbergu 1125 r.). Lit. *szwentas* nie wolne od wpływu słowiańskiego (napewne co do znaczenia kościelnego; prus. *swints*; łotew. *swets*, tamto z polskiego, to z ruskiego), ale to nie pożyczka [...]. U naszych ruskich pisarzy, np. u Zimorowica, *świszczenik* ‘ksiądz’, z ruska. Zbiorowe *święcia* (‘święci’) od 14. wieku, dziś ludowe.

Występowanie w wielu językach słowiańskich ekwiwalentów leksemu, o którym mowa, jest dowodem na jego obecność w języku prasłowiańskim⁶.

Inne źródło podaje, że *święty* – *kadosz* – pochodzi z języka hebrajskiego, z rdzenia oznaczającego ‘ciąć, odcinać, oddzielać’, znaczy więc tyle, co ‘być oddzielnym, być innym’ (Szymik 2006). Z pewnością słowo *święty* w łacińskim brzmieniu *sanctus* było znane już w starożytności. *Słownik teologii biblijnej* (STB) potwierdza, że użycie słowa „święty” bez połączeń bezpośrednich z innymi terminami zdarza się w Starym Testamencie bardzo rzadko. Określenie to było zarezerwowane dla wybranych czasów ostatecznych. W Nowym Testamencie oznacza ono po prostu chrześcijan. Początkowo używano go tylko w odniesieniu do członków gminy jerozolimskiej, a zwłaszcza do małej grupy, która przeżyła *zesłanie Ducha Świętego (Dz 9,13; 1 Kor 16,1; Ef 3,5). Z czasem objęto nim także braci z Judei (Dz 9,31–41), a potem wszystkich wiernych

⁶ Ten fakt potwierdzają również kwalifikatory etymologiczne opatrzące wyrazy podane w słownikach.

(Rz 16,2; 2 Kor 1,1; 13,12). Przez Ducha Świętego chrześcijanie uczestniczą w świętości samego Boga, tworząc prawdziwy „święty naród” i „królewskie *kapłaństwo”, będąc „świętym przybytkiem” (1 P 2,9; Ef 2,21), chrześcijanie powinni oddawać Bogu cześć prawdziwą, ofiarując się razem z Chrystusem w „świętej ofierze” (Rz 12, 1; 15,16; Flp 2,17).

Filologiczny ogląd leksemu *święty* warto rozpocząć od analizy morfologicznej, która wskaże źródłosłów omawianego wyrazu. Podział na składniki: **svęt-ɓ* uwidocznił rdzeń *svęt-* i końcówkę *-ɓ*, i w takiej postaci wyraz istniał w języku prasłowiańskim. Rozbiór ten wymaga jednak dodatkowego komentarza. W języku pie. nie było formalnej różnicy między rzeczownikami a przymiotnikami; przymiotniki podobnie jak rzeczowniki miały trójskładnikową budowę morfologiczną, ich rdzenie wiązały się z tymi samymi przyrostkami tematycznymi i tak samo się odmieniały, co oznacza, że wyraz miał postać: **svęt-o-s* i w wyniku procesów fonetycznych (zanik końcowej spółgłoski, skrócenie *u* do półsamogłoski) przekształcił się w leksem dwuskładnikowy, zawierający rdzeń i końcówkę. Tym samym mamy poświadczenie pochodzenia słowa *święty* od dawnej formy imiennej, która w okresie wspólnoty bałto-słowiańskiej ewoluowała. Ukształtował się wówczas nowy typ odmiany przymiotnika, nazywany odmianą złożoną lub zaimkową. Powstała ona w wyniku scalenia odmiany rzeczownikowej z następującym po niej zaimkiem anaforycznym. Początkowo nie było więc żadnych morfologicznych różnic między rzeczownikiem a przymiotnikiem. Różnice między częściami mowy zaznaczyły się wtedy, kiedy imiona te uzyskały odmienne morfologicznie wykładniki kategorii rodzaju gramatycznego: rzeczownik – syntaktyczną, selektywną, przymiotnik – morfologiczną. Ukształtowanie się trzech rodzajowych form przymiotnika zbliżyło go do zaimka, oddalając jednocześnie od rzeczownika (Długosz-Kurczabowa, Dubisz, s. 242–243). Morfologiczne wyodrębnienie się przymiotników z klasy imion dokonało się za pośrednictwem zaimka anaforycznego **jb*, *ja*, *je*, który w postpozycji wyraźnie sygnalizował przymiotnik⁷. W ten sposób pojawiły się dublety przymiotnikowe *dobr* – *dobry*, *święt* – *święty*, *mił* – *miły*, których ślady odnajdujemy w tekstach staropolskich.

W polszczyźnie leksem *święty* notowany jest od XIII w. *Słownik staropolski* pod red. Stanisława Urbańczyka (Sstp), zawierający słownictwo do XV wieku włącznie, poświadcza go w zabytkach języka polskiego w formach trzech rodzajów i trzech stopni:

⁷ Postpozycja sprzyjała łączeniu się zaimka z przymiotnikiem, co doprowadziło do nowej, zaimkowej odmiany tej klasy imion. Oboczne formy proste (rzeczownikowe) i zaimkowe (złożone) przymiotnika zaczęły się różnicować semantycznie: formy proste miały charakter określony, złożone – nieokreślony, tak jak w językach germańskich (por. rodzajniki w języku niemieckim).

n. sg. M. święt czy świąt Gn 172a, Fl 17,28, XV med. MPKJ V 428, BZ Lev 21, 8, XV ex. SKJ I 147; święty Kśw dv. 6, 1390 Pozn nr 85. 272, etc. etc; święta Kśw br 38, 1399 Pozn nr 366, Gn 11b, etc. etc.; neutr. Święto ca 1440 R XXIV 76, BZ Lev 27, 9; [...] w świętem Kśw br 41, Gn 14b; świętym Puł 21, 3, 23, 3, etc; pl. M. święci Kśw ar 14, Gn 181b, Fl i Puł 131, 17, etc.; święte BZ, Rozm 76; [...] świętymi 1424 Msza III s. 62. 63; świętami ca 1500 SIOcc XII 165, ca 1500 Pieśni Wład 175 i inne. Superlat. N. sg. M. naświętszy BZ Lev 23, 35, Rozm 37; F. naświętsza Naw 181; g. sg. m. naświętszego 1424 Msza III s. 61 i dalsze: naświętsze, naświętzem, naświętzą, w naświętzszym Rozm 155; d. du. neutr. naświętszyma Rozm 653 itp.

Sstp dokumentuje go tym samym w tekstach staropolskich w znaczeniach:

1. (o bogu i jego atrybutach *'pelen wszelkiej doskonałości, pelen mocy i chwały, godny najwyższej czci, sanctus'*: Rzekł iest pan kv Moyzeszovi: BąOcz swyOŁt iako ia jestem swyOŁt BZ Lev 21, 8; Panie, swiāti oczcze, wsechmocni, wiekuisty boze! MW 12b...; święta trojca 'bóg w trzech osobach', Tegodla, anyely, to poselstwo od svyątey troycze przyaw, nyesz kv nyebyesjye dzyevyczy Rozm 47, sim. XV; duch święty, święty duch 'trzecia osoba trójcy świętej': Sława ... swOtemu duchu, Spow 6, MW 1a: duchu szwyathemu); *swOty, ne trzie duchowe Puł, MW 111b: szwyęczy; Wierzą ... w Iesusa Cristvsa, ... ien syą począł dvchem swyątem (Wierzę 5.4.9 – 12.6.18: swątim...: sz ducha szwanthego i inne. 2. *'godny czci religijnej ze względu na szczególnie związek z bogiem, przez zastosowanie w kulcie religijnym, też epitet używany na znak szacunku religijnego'*: a. o miejscach pobytu boga: Wisluszał me s gori swOtey swoiey Fl 3, 4, sim. Puł; PoclonØ se v kosczola swOtego twego Fl 5, 8...; Kto bOdze stacz na gorze *swotey twoiey Fl 14, 1; Wislusza onego s neba swOtego swego Fl 19, 7, Puł; Kto stane na mesce swOtemu iego Fl 28, 2; Zaloszna iego w gorach swOtich Fl 86, 1, Puł; Povythan, swąthy grobye, w kthorym lezał *bok szam XV; Bloguslaweny owocz, płod brzucha twego swantego, Ihus Xpus Zdrow 8.11; Modlyą szye thobyę przez tho naszwyathsche drzewo szwyathego krzyza Naw 140; – święte, pl. święta 'miejsce, gdzie przebywa bóg, świątynia'; Posly tobe pomocz s swOtego Fl 19, 2, sim. Puł...; – b. o dniach poświęconych kultowi boga: Gestcy on był ten tho dzen... svOty ucylnil Gn 177a; swantim dnom Gn gl. 156a, sim. Fl i Puł 73, 9; dny swyathe: swatha nedzela, IV: dna svątego, V 2–4; przed ty(m) dnem swatym *welkynocznym (Jo 13, 1); – c. o przejawach kultu religijnego, czynnościach kultowych, przedmiotach używanych w kulcie religijnym: (...) szwyanthę szwyathoszczy, XII: swOthØ swathoscz 1424 Msza III; swyOtimi modlytwamy modlØcz syØ bogu BZ Judith 4, 13; malszenszthwa szwyathego Dek III 14; chleeb swOty Msza XIV; naszwyOntsze czyalo y krew twØ Msza III s. 66; szwyathy

oley Skarga-Płoc w. 64; swyątem krzstem Rozm. 189; swanthy kielich Msza I. VIII: czysty, szwanthy; ssØdi swyØte BZ I Esdr 8, 28; swyØtØ suknyØ; – w formule przysięgi: *Tago mi pomoszy bog y suanhti krzysz 1390 Pozn nr 85; – d. o istotach żywych ‘poświęcony bogu, zastrzeżony dla boga: swyØto bØdze BZ Lev 27, 9; – e. P tekstach religijnych: Podług swanthetic praw Sul 9; Podług pysma swiatego czyniączy Sul 48; – w formule przysięgi: Thako mi pomoszi bog y swantha ewangelia 1399 Pozn nr 366; – f. O różnych pojęciach związanych z religią: Boiazn bosza *swota Puł; szwyąthei boyaszny 1500 PieśniWład 179; Day y dar szwyąthey madroszcy! **3.** (o ludziach) ‘*cnotliwy, postępujący zgodnie z nakazami moralnymi i religijnymi, także epitet nadawany na znak czci religijnej*’; WierzØ w ... suØthØ czirkew chrzeszczyanzskØ (Wierzę), lud szwaty 1424 Msza; ochcem suØtim Kśw; nye moØ bycz swØth Gn 172a; swØtimi apostoli 1424 Msza; swyathe plemyą Aleksy w. 95; swyØtich patriarchów BZ Tob 6, 20; Naaszwiathsza ... panno Maria! MW 14a; naszwyęthszem plodem raczil MW 71a; krolyewno nyeyeszka ... szvyatszha od szvyathey troczy yestesz vvyelbyona! 1500 R XIX 66; svyate dzyevyczy; svyączy prorokowie movyly Rozm. 66; nasvyątschey matky svey Rozm 506; svyąte ... zony Rozm 524; nyevyastam swątem; SuØts Katerina Kśw, Gn. (i inni święci – dopisek autora); – ociec święty ‘papież’: paesz Innocencius, nasz oczecz swØthy Gn 14a; – oduchach pojmovanych antropomorficznie: angeli suØcy Kśw ar 14; – święty ‘człowiek święty’: szywoth gyednego szwyathego Aleksy w. 6–7; – (w Starym Testamencie ‘wybrany przez boga, wierny jego sługa’: S swØtim swØt bØdziesz Puł, Fl 17, 28. **4.** ‘*uznany za godny czci, czczony ze względu na związek z człowiekiem, któremu oddaje się cześć*’: w szobyie szwyathi ogyeny myali Aleksy w. 220; swyąthe czyalo pochowayczye Rozm 20; svyątych nog nye obezral Rozm.; svyąte pyerschy napelnyony Rozm. 76. **5.** ‘*nieskalany, czysty, bez zmayı*’: Twogi stanoye bØdØ swyØczy BZ Deut 23, 14. 6. Święty Piotr ‘świątوپietrze, danina płacona Stolicy Apostolskiej’: Ego Włodizlaus ... contuli ecclesie ... villam Slopanowo ... libertam a podwoda, a przewoda et swentego Petra (1232).

Słownik staropolski (Sstp) rejestruje też rodzinę wyrazów związanych z leksemem *święty*, por.: *święcać* ‘napelniać łaską bożą, uświęcać, święcenie’:

1. ‘święcenie kapłańskie, rytualne przysposobienie do sprawowania czynności kapłańskich, consecratio sacerdotalis’; Święcia czy Świącia coll. ‘wszyscy święci, zbawieni otoczeni czcią i kultem religijnym, omnes sancti, mortui, qui vitam aeternam assecuti sunt et a fidelibus coluntur’; święcić; święcidlnia ‘miejsce składania ofiar rytualnych, locus, ubi sacra fiunt’; święć czy Świąć: n.sg święć B I Mach 2, 12; świętne czy świątne w błędnym rozumieniu łac. *ostia* jako *hostia* ‘coś świętego, świętość, sacrum’; świętny czy świątny; swieto; swietobnie czy Świątobnie ‘godnie,

przyzwoicie, bogobojnie’; (świętość) Świątoć ‘cześć, szacunek, honor, observantia’; świętoguślnik cf. Świętoguślnik, Świętogusiedlnik ‘wieszczek, wróżbita, hariolus, vates’; świętoguślec ‘wieszczek, wróżbita, hariolus, vates’; świętokraca cf. Świętokradca, Świętokradzca, Świętokraca ‘ten, kto kradnie rzeczy święte, kościelne, rerum sacrarum fur, sacrilegus’, Świętokradzictwo, Świętokradzstwo ‘kradzież rzeczy świętych, kościelnych’; Świętokupiec ‘ten, kto handluje godnościami lub beneficjami kościelnymi’; Świętokupstwo; Świętopietrze ‘danina płacona na rzecz Stolicy Apostolskiej’; Świętośtny czy Świątośtny ‘związany ze świętym miejscem’ BZ Num 3,50; (Świętość) Świątość Gn, FL i Puł 92, 7.113, 2; corruptum pro (wadliwie rozumiany jako) Światłość.

Słownik staropolskich nazw osobowych (SSNO) dokumentuje obecność wyrazu *święty* w funkcji imienia osobowego jako jednego z dwóch członów słowiańskich imion w sporej liczbie mian, por.: Świątobor:

ps. **svet* SESch 18, 1390, por. *święty* Sstp 1390, także Bednarczuk 1996: 26, 28. I. Święto-bor, Święto-mir, Święto-pańk, Święto-pelek, Święto-pełk, Święto-połk, Święto-sław, Święto-sław/a fem., Święto-zyżń fem.; Święc-sław, Święc(s)ław/a fem.; Święsław, Świę-sław/a fem.; Wszeto-pełk (=Świątopełk); Święc(s)ław-ic(z), Świętobor-owic, Świętopańk-ow adi., Świętopełko-ow adi., Świętopełk-owa fem., Świętomir-owa fem., Świętomir-owic, Świętopańk-owic, Świętosław-ow adi., Świętosław-owa fem. II. Święt, Święty, Świątnik, Świętnik : Świątnik ‘osoba obowiązana do posług kościelnych’ Sstp, Święto : święto Sstp; Święt-ow adi., Święt-owic, Święt-owna fem. Por. Poświętny. III. Święt-a, Święt-ak, Święt-awa fem., Świętek, Święt-k/a, Święt-ka fem., Święt-k/o, Święt-och, Święt-ocha fem., Święt-och+na fem., Świętoj, Święt-oni/a, Święt-on, Święt-or, Święt-osz, Święt-osz+ka fem., Święt-osz_k/o, Święt-osz+na fem., Święt-ota, Święt-uch+na fem.; – Świętcz-yn adi., Świętk-ow, Świętk-ow adi., Świętk-owa fem., Święt-owic, Świętoni-owic, Świętosz-ewic, Świętosz-owic, Świętuch-owa fem. Kolejne derywaty imion to: Święc, Święc-a, Święc-a fem., Święc-ak, Święc-ek, Święci-ak, święci-an, Święci-ec, Święci-ech, Święci-ej, Święci-esz, Święci-ew/o (?), Święc-ik, Święc-k/a, Święc-k/o, Święc-o, Święc-och+na fem.; Święc-ic.

Nie-święc. Świę-ch, Świę-ch/a, Świę-cha fem., Świę-ch+na fem., Świę-ch+no, Świę-ch/o, Świę-k (może należy czytać Żwięk : dźwięk, zwięk Sstp), Świę-sz, Świę-sz+tek, Świę-sz+el, Świę-sz+k/a, Świę-sz+ka fem., Świę-sz+yk, Święchn-in adi., Święch-ow adi., Święch-owa fem., Święch-owic(z), Święch-owięta patr.pl, świek-owic, Świesz-ow, Świesz-ow adi., Świesz-owa fem., Świesz-owic, Świesz-owski adi., Świesz-ow adi, Świesz-owa fem. (SSNO, s. 316).

Staropolskie imiona dwuczłonowe składające się z samodzielnych znaczeniowo leksemów były pierwotnie motywowane przez wyrażenia syntaktyczne i urabiane na drodze kompozycji i derywacji paradygmatycznej na wzór złożień apelatywnych (Taszycki 1925). Miały więc początkowo jako całość leksykalne znaczenie z nadaną całej formacji funkcją optatywną⁸, np. *Świętopelk* ‘oby miał silną drużynę’, *Świętomir* ‘oby był silny pokój’, *Święćsław* ‘oby przyświecała mu silna/mocna sława’. Odczytanie znaczenia powstałych przed wiekami imion złożonych jest często niepewne i hipotetyczne, ale z pewnością wyrazy w nich zawarte dokumentują pewien zasób elementów kultury duchowej ich twórców, ukazują mentalność, wierzenia, życie społeczne oraz system wyznawanych wartości. Przymiotnik *święt/-y*, pierwotnie identyfikowany jako ‘święty, mocny’, zalicza się do leksemów, które oznaczają cechy ogólnie pozytywne, wartościujące dodatnio, odnoszące się do przestrzeni uduchowionej, jak również wskazującej na walki, obrony oraz późniejsze życie w chwale i sławie. Niektóre z zarejestrowanych formacji, utworzone poprzez negację, zaliczał T. Milewski do najstarszych składników złożonych imion indoeuropejskich, por. *Nieświęc*⁹, udowadniając, że wskazują one na istnienie imienniczego tabu (Milewski 1969, s. 113–120). Kancelaryjne średniowieczne źródła prawne poświadczają też całym licznym występujący temat przymiotnikowy adiektywny w postaci *święt-* w nominacji żeńskiej w imionach derywowanych fleksyjnie od mian męskich, por. *Świętopelka* (Karpluk 1961). Część tego interesującego zasobu znajduje się w dzisiejszych nazwach miejscowych i nazwiskach. Wraz z ekspansją kultury chrześcijańskiej, która objęła w średniowieczu całą Europę, praindoeuropejskie, w tym bałto-słowiańskie, antroponimy z komponentem *święt-* zostały zastąpione biblijnymi imionami świętych męczenników i wyznawców okresu wczesnochrześcijańskiego, których Kościół otoczył kultem i włączył do kalendarza liturgicznego jako imiona chrzestne.

W polszczyźnie XVI- i XVII-wiecznej odnajdujemy równie liczne poświadczenia leksemu *święty*, co formacji od niego derywowanych. Wprawdzie już na podstawie dotychczasowych komentarzy źródłowych można zorientować się, w jakich znaczeniach występuje to słowo, rzecz zasługuje jednak na pełniejsze przedstawienie. *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego* (SPJK) dodaje kolejne definicje wyrazu *święty* do już istniejących, co – jak sądzę – nie pozostaje bez wpływu na późniejsze znaczenie tego słowa i na jego sens. Leksykon reje-

⁸ Według dawnych wierzeń imię było w tajemniczy sposób związane z osobą nim nazwaną i ze światem nadprzyrodzonym. Było znakiem wróżebnym, zaklęciem, zapewniało opiekę przyjaznych sił duchowych, a rodzice, nadając takie miano dziecku, chcieli je wyposażać w to, co uznawali za najbardziej wartościowe (Malec 2001, s. 18).

⁹ W języku praindoeuropejskim prepozycje czy negacje były samodzielnymi wyrazami, a ich późniejszy rozwój semantyczny i funkcjonowanie w słownictwie danego języka nie jest identyczne z ich rozwojem w antroponimii tego języka (Malec 1977, s. 52).

struje szeregi czy kolokacje, w których wyraz jest często używany, uwzględniające różne sfery, do których odnosił się ten przymiotnik. Porównajmy, jak przedstawiają się notacje z SPJK:

święty o Bogu, jego przymiotach i działaniu, też o imieniu Boga i częściach jego antropomorficznie przedstawianego ciała, o bóstwach, o aniołach – godny najwyższej czci, będący przedmiotem uwielbienia 2–4, 6, 7, 20, 23, 25, 32, 38–40, 46–9, 51–3, 56, 62, 65–6, 68–9, 72–3, 82, 91, 106, 113–8, o człowieku żyjącym – cnotliwy, sprawiedliwy, bardzo dobry, bogobożny, religijny, zachowujący w sposób idealny normy moralne 10–1, 34, 70, 75, 77, 85, 90, 96, 110, w nazwie papieża: *ś. ojciec* 76, o stosunkach między ludźmi (pomyślnie ułożonych) 26, 64, 86, 92, 95, 98, o umyśle – rodzący dobre myśli, podejmujący słuszne decyzje 99, o zmarłym – uznany przez Kościół za na pewno zbawionego, kanonizowany 78–80, 84, 87–8, 101–5, 107, 111, należący do kogoś świętego (Boga lub człowieka), uświęcony przez jakąś religię, stanowiący przedmiot religijnego kultu, z takim kultem związany 1, 5, 1305, 18–9, 21, 24, 27, 35–6, 41, 43–5, 50, 54, 57, 61, 63, 89, 93, 108, 112, też przen. upragniony, przynoszący ratunek 119, obowiązujący, nietykalny, nienaruszalny, najlepszy, bo od Boga pochodzący 9, 12, 16–7, 22, 28–31, 33, 37, 55, 58–60, 67, 71, 74, 94, 109, o drodze życiowej wskazanej przez Boga, prowadzącej do świętości, dobre, moralne postępowanie 8, 42, 81, 83, 97, 100; *ś. jest Bóg* (11), 50–1, *Boże imię* 2, 3, 20, 23, 25, 38–9, 46–7, 53, 56, 65, 72–3, 91, boginie 113, archanioł 106, cnota 92, postawa 7, umysł 99, obliczność 6, twarz 4, 52, usta 62, uszy 32, 69, ręka 68, 82, głos 115, człowiek (10), 70, ludzie 34, białogława 110, panna 90, Panna = Astrea 117–8, ojciec 76, (77), król 96, zakonnik 85, Pokrówa 101, Preczysta 102–3, Piątnica 104, Mikula 105, 107, Jan 88, Frącek 80, Łazarz 79, kraina 67, góra 15, 45, brzeg 119, miasto 13, 57, kościół 21, 36, zbór 61, pałac 5, 54, dom 14, 19, 35, ołtarz 18, 24, 27, 44, 63, stolica 41, progi 1 dzień 43, 89, łaska 31, 94, sprawy 33, rzecz 12, postęпки 40, 49, zakon 17, 37, 58, 60, 71, prawa 59, ustawa 9, 16, 30, związek 108, 112, słowo 55, 74, zgoda 64, 95, 98, wyroki 28, sąd 29, sprawiedliwość 66, żywot 81, 97, droga 8, 42, kapłaństwo 93, postęпки 40, 49, obyczaje 83, 100, pokój 86, pamięć 22, nauka 109. W przysłówiu Świętemu ty święty będziesz 10–1; *ś.*, dobry 11, pański 33, 65, 73, 91, zacny 2; *ś.* – chytry, obłudny, zły 11, przeklęty 26; (ze wszech) naświetszy 3, 20, 38, 44, 56, 62, 65, tak *ś* 70, 112; w funkcji rzecz. 10, 75, 78, 84, 87, 111; w prep. 1–4, 6–8, 12, 14, 19, 20, 22, 28, 30, 32, 38, 41–2, 44, 46–8, 52, 55–7, 59, 63, 65, 66, 68, 69, 71, 73, 74, 76, 80, 82, 83, 86, 88, 93, 95–108, 114–8, w post. 5, 9, 13, 15–8, 21, 2307, 29, 31, 33–7, 39, 40, 43, 45, 49, 53–4, 58, 60–2, 64, 67, 72, 78–9, 81, 85, 89–92, 94, 109–10, 112–3, 119; r. -ęty 37, 58, 61, 81, 85, 97, 112, 119, -ęta 67, 90, 92, 110; -emu 53, 56, -ęta 26, -ętym 35–36, -ęci 34, 75, -ęte 33, 40, 49, 91, 113, -emi 9, 62; w p. 108–109 [dalsze liczne przykłady użyć].

Jan Kochanowski rozszerzył znacznie zakres użycia synonimów wyrazu *święty* do: *dobry, pański, zacny, chytry*, zestawiając je z antonimami: *obludny, zły, przeklęty*; operował też przysłowiem *Świętemu ty święty będziesz*. W funkcji rzeczownika leksem ten wystąpił u poety w sześciu utworach; jako przymiotnika poeta użył go w prepozycji aż 60 razy¹⁰, w postpozycji – 47 razy¹¹. Nie sposób też nie zauważyć, że pojawiły się kolejne znaczenia leksemu *święty*, odnoszące się do umysłu, do zmarłych, do różnych religii, do fizycznego wyglądu, do prawa, do elementów krajobrazu, w tym także znaczenie przenośne: ‘upragniony, przynoszący ratunek’. *Słownik polszczyzny XVI wieku* pod red. Renaty Mayenowej (SXVI) oraz *Słownik Reczka* (SRecz) dokumentują popularność wyrazu *święty* w renesansie, podobnie jak derywaty ufundowane na podstawie *święt-* w języku polskim.

Jak pokazują różnorodne źródła leksykograficzne, podejmowano liczne próby syntetycznych definicji świętości, akcentując w różnych okresach różne jej aspekty. Szukanie wątków świętego to szukanie pierwotnie personalistycznego wymiaru świętości ukazanej w licznych żywotach hagiograficznych. Święty to pośrednik więzi personalnej z Bogiem (wymiar wertrykalny), jak i z ludźmi (wymiar horyzontalny). Święty jest postacią złożoną bosko-ludzka, historyczną i jednocześnie transhistoryczną. Znaczenie tego wyrazu to też odczytywanie postaci świętego w kontekście określonego modelu widzenia człowieka, jaki funkcjonował w kulturze wieków dawnych i współcześnie. To niezwykle okazały i zróżnicowany obszar dociekań, na który nakładają się kwestie teologiczne o wiele bardziej skomplikowane. Chrześcijańska koncepcja świętości wywodzi się z religijnego pojęcia *sacrum*, oznaczającego rzeczywistość najdoskonalszą, idealną, niezwykłą, oddzieloną od sfery *profanum*. Coraz bardziej podkreśla się, że świętość jest najwyższym firmamentem osoby, jej bytu i treści. Dalsza analiza przymiotnika czy też rzeczownika *święty* lokuje go w horyzoncie pytań, jakie stawia współczesna refleksja leksykograficzna wpływająca na konceptualizację samego pojęcia. Zmiany dokonujące się w obszarze znaczenia (rozszerzanie, zawężanie, krystalizacja dominant znaczeniowych) wynikają z reorganizacji myślenia na tematy teologiczne i religijne, ale też świadczą o zacieraniu się granic między różnymi porządkami, wiedzą, badaniami transdyscyplinarnymi, ze studiów kulturowych, filozofii, teologii, które próbują zredefiniować granice samego dyskursu na temat świętości, nie sam leksem. Konfrontacja treści, jakie niesie ze sobą wyraz *święty*, dowodzi jego siły żywotności i odślania sens dra-

¹⁰ W SPJK oznaczone są one numerami: 1–4, 6–8, 12, 14, 19, 20, 22, 28, 30, 32, 38, 41–42, 44, 46–48, 52, 55–57, 59, 63, 65, 66, 68, 69, 71, 73, 74, 76, 80, 82, 83, 86, 88, 93, 95–108, 114–118.

¹¹ Tamże: 5, 9, 13, 15–18, 21, 23–27, 29, 31, 33–37, 39, 40, 43, 45, 49, 53–54, 58, 60–62, 64, 67, 72, 78–79, 81, 85, 89–92, 94, 109–110, 112–113, 119.

matu człowieka, jego duszy i ciała, porażające paradoksy i wypadki oraz zawiłe dziejowe zawikłania w wydarzeniu antropologicznym świętości. Święty to „obrok duchowy”, przedstawiający korzyści płynące z medytacji nad biografią człowieka osiągnąjącego doskonałość. Sama kategoria świętości staje się „wypowiedzią egzystencjonalną” rozpisana w sieć znaczeń dyskursu na temat życia i doświadczenia religijnego.

Bibliografia

Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S. (2006), *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.

[GHJP] Klemensiewicz Z., Lehr-Splawiński T., Urbańczyk S. (1981), *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.

Gryglewicz F., Łukaszyk R., Sułowski Z. (red.) (1989), *Encyklopedia katolicka*, t. 2 (Bar – Centuriones), Lublin.

Karpluk M. (1961), *Słowiańskie imiona kobiece*, Wrocław.

Katechizm Kościoła Katolickiego (2002), Poznań.

Malec M. (1977), *Staropolskie bezsufiksowe nazwy osobowe z prepozycjami i negacją*, „Onomastica” XXII, s. 51–77.

Malec M. (2021), *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*, Kraków.

Milewski T. (1969), *Indoeuropejskie imiona osobowe*, Wrocław.

[SEB] Brückner A. (1970), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.

[SPJK] *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego* (1994), red. M. Kucala, Kraków.

[SRecz] Reczek S. (1968), *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, cz. I: staropolsko-nowopolska, cz. II: nowopolsko-staropolska, Wrocław – Warszawa – Kraków.

[SSNO] *Słownik staropolskich nazw osobowych* (1965–1983), red. W. Taszycki, t. 1–6, Wrocław.

[Sstp] *Słownik staropolski* (1953 i n.), red. S. Urbańczyk, Wrocław.

[STB] *Słownik teologii biblijnej* (1985), red. X. Leon-Dufour, Poznań – Warszawa.

[SXVI] *Słownik polszczyzny XVI wieku* (1966), red. M.R. Mayenowa, t. 1–36, Wrocław – Warszawa – Kraków.

Szymik J. (2006), *Traktat o Bogu Jedynym*, Warszawa.

Taszycki W. (1925), *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*, Kraków.

Streszczenie

**Z dziejów słów i ich znaczeń – *święty*
(Część 1. Od czasów najdawniejszych do doby średniopolskiej)**

Leksem *święty* jest obecny w polszczyźnie od dawna w tym samym brzmieniu i w takiej samej postaci graficznej co dzisiaj, ale na przestrzeni dziejów języka podlegał różnym zmianom semantycznym. Niektóre ze starszych znaczeń, tych podstawowych, są żywe także współcześnie. Artykuł jest próbą eksplikacji zamieszczonego w tytule słowa oraz jego znaczenia, użyc w konkretnych tekstach i kontekstach, jego sensu oraz definicji słownikowych – co znaczą i jak się odnoszą do podstawowej wartości semantycznej wyrazu *święty*.

Słowa kluczowe: święty, historia, leksykografia, eksplikacje językowe

Summary

**From the history of words and their meanings – *saint*
(Part. 1. From the ancient times to the Middle Polish era)**

The lexeme *saint* (*święty*) has been present in Polish for a long time in the same sound and graphic form as today, but throughout the history of the language it has undergone various semantic changes. Some of the older meanings, the basic ones, are still alive today. The article is an attempt to explain the word in the title and its meaning, its use in specific texts and contexts, its sense and dictionary definitions, what they mean and how they relate to the basic semantic value of the word *saint*.

Keywords: saint, history, lexicography, linguistic explications